

SÜDLÜK VƏ ƏTLİK NAXIRLARI NECƏ YARATMAQ OLAR?

**Suliddin ABBASOV, k/t.e.n.dosent. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
Aqıl Mehdiyev, elmi işçi. Azərbaycan Elmi Tədqiqat Heyvandarlıq İnstitutu**

Respublikamızın ekstremal şəraitini nəzərə alaraq əhalinin ət və süd məhsullarına olan tələbatını ödəmək üçün, genetik resurslardan istifadə olunaraq yeni tip və qrupların yaradılması alim və mütəxəssislər qarşısında duran önəmli məsələdir.

Azərbaycanda mövcud qaramalın məhsuldarlığını yüksəltmək dözümlü, xəstəliyə tutulmayan, tez yetişən, təbii-iqlim şəraitli bitki növlərindən səmərəli istifadə edən, uzunömürlü naxırların yaradılması fermer təsərrüfatlarında və heyvandarlıqla məşğul olan mütəxəssislər üçün qarşıda duran ən aktual problemdir. Belə naxırların yaradılması dünya maldarlığında son illərdə hibridləşmə yolu ilə zebu əsasında yaradılmış cins və tiplərə əsaslanır.

Bu günlər əgər dünya maldarlığının dinamik inkişafının hansı əlverişli istiqamət yoluna nəzər salmasaq, yenədə respublika maldarlığında heç bir irəliləyişə, damazlıq naxırların yaradılmasını gözləyə bilmərik. Yenədə xaricdən gətirilmiş Holştin-friz, simmental, Qara-ala və.s cinslər heç vaxt öz genetik potensial imkanını göstərə bilməyəcək. Buna əsas səbəb ilkin növbədə həmin cinslərin mühitə uyğunlaşa bilmə xüsusiyyətlərinin az olması, ikinci onlar üçün lazımı balanslaşdırılmış yemlərin olmaması ilə bağlıdır. Eyni zamanda heç bir təsərrüfatlarda genetik təhlilərin (seleksiya, prepotentlik, irsən keçmə, nəslin keyfiyyətinə görə qiymətləndirmə və.s.) aparılmamasıdır. Xaricdən gətirilmiş qaramal cinslərinin hansı formada yetişdirilməsi proqramı yoxdur. Bu isə fermer və dövlət təsərrüfatlarında hansı istiqamətdə və hansı regionlarda yetişdirilməsi əhəmiyyətini aşağı salır. Məsələn Hindistana 35 ildən çox bir dövürdə plansız olaraq Holştin cinsi daşınmış ancaq heç bir müsbət nəticə alınmamışdır. Sonralar alimlərin fikri ilə razılaşaraq, Şfis buğaları, qırmızı sindi və sahival inəkləri ilə cütləşdirilərək həmin şəraitə dözümlü Karanşvis cinsi yaradılmışdır. Dünyanın bir çox dövlətlərində ABŞ, Brazilya, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Argentina və.s maldarlığın yüksək inkişaf tempini ancaq zebu əsasında hibridləşdirmənin aparılması yolu ilə nail olmuşlar. Əgər hər hansı bir cinsin süd məhsuldarlığını 1000kq artırmaq üçün seleksiya yolu ilə 40-50 il tələb olunursa, hibridləşmə yolu ilə 15-20 ilə buna nail olmaq mümkündür.

Hibridləşmə dünya təcrübəsində ən geniş yayılmış biotexnoloji üsul olmaqla, qısa müddət ərzində mühitə tez uyğunlaşan hibrid naxırların

yaradılması üçün geniş tətbiq olunan yetişdirmə üsuludur. Hibridləşmə zamanı müxtəlif genotipli valideyin formaların çarpazlaşdırılması nəticəsində bioloji heterozis hadisəsi baş verir. Heterozis zamanı alınan hibridlərdə yüksək böyümə xüsusiyyəti həyata dözümlülük, balavermə, möhkəm konstitusiyaya yüksək məhsuldarlıq və xəstəliklərə dözümlülük özündə göstərir və valideyin formalarından üstün olurlar. Valideyinlərdən qazanılmış əlamətlərin kombinasiyası heterozisə səbəb olur. Bu heterozis hibrid qüvvəsi ilə biruzə verir. Zebunun və zebunövlü malın Dünyanın bütün qitələrində ağır iqlim və əlverişsiz yemləmə şəraitində çox böyük tarixi dövr ərzində müvəffəqiyyətlə yetişdirilməsinin əsas səbəblərindən biri onun artıq irsi xarakter almış bir sıra qiymətli bioloji xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. Qaramal cinslərindən fərqli olaraq zebu bir şəraitdən başqa şəraitə düşdükdə öz qiymətli xüsusiyyətlərini zəiflətmir və ya itirmir, hətta onları yerli şəraitlə əlaqədar olaraq bir qədər təkmilləşdirir və möhkəmləndirir. Bununla bərabər zebu düşdüyü yeni şəraitin təsiri ilə yeni faydalı xüsusiyyətlər qazanır. Bütün bunlar zebunun yüksək dərəcədə iqlimə uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olmasını təmin edə bilmişdir. Bu isə zebunun Dünyanın əksər rayonlarında müvəffəqiyyətlə yayılması ilə nəticələnmişdir. Əgər son 100-ildə yaradılmış cinslərin Brəhaman, Santa-hertruda, Bifmaster, Branqus, Braford, Şarbrey, Kanşem, İbadje, Bramuzin, Mandalonq, Karanşvis, Siboney, Yamayka-xoup, Hollandqir, Okamora və s. qan dərəcələrini təhlil etsək məlum olar ki, bu cinslərin əsası zebuqanlıdır. Hecdə təsadüf deyildir ki, Hindistanda 193 milyon başdan yuxarı qaramal vardır ki, bununda 99% zebuqanlı, Brazilyada 153 milyon başdan 80%-ə qədər zebu qanlı hibritlərdən ibarətdir. ABŞ-da 100 milyon, Avstraliya da 77-milyon başdan çox qaramal zebuqanlı heyvanlardan ibarətdir. Bu onu göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin maldarlığında zebuqanlı heyvanlar yüksək bioloji-təsərrüfat xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. Eyni zamanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində zebu növlü maldan istifadə edərək yüksək məhsuldar mühitə dözümlü cins heyvanlar yaratmaqla ekoloji təmiz ət və süd məhsulları ilə yanaşı tibbə vacib olan insulin, pepsin və s. kimi məhsulların alınmasıdır. Dünya təcrübəsinə nəzər yetirsək və son 50 ildə ölkələrdə yetişdirilən cinslərin genotipini təhlil etsək aydın olar ki, yer üzərində mövcud olan qaramalın 60%-dan çoxu (655 mil) zebu qanlı heyvanlardan ibarətdir. Zebu növlü heyvanlar öz müsbət bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətlərinə görə ekvator dan 30-35° şimala və cənuba doğru bir ərazidə yerləşmişdir. Zebu növlü mal dünyanın bütün qitələrində ağır iqlim və əlverişsiz yemləmə şəraitində çox böyük tarixi dövr ərzində müvəffəqiyyətlə yetişdirilmişdir. Xüsusən 62 dövlətin naxırının 20% qədər bruselyoz xəstəliyə tutulmaları belə zebu naxırları üçün təhlükəsizdir. Qaramal cinslərindən fərqli olaraq zebu və hibridlər bir şəraitdən başqa şəraitə düşdükdə öz qiymətli xüsusiyyətlərini müəyyən qədər təkmilləşdirir və möhkəmləndirir. Bununla bərabər zebu növlü heyvanlar düşdüyü şəraitin təsirindən yeni faydalı xüsusiyyətlər qazanır.

Aparılan bir çox tədqiqatlardan (A.Ağabəyli, Z. Verdiyev, R.Buynaya, E.Əliyev və b.) aydın olur ki, zebu növlü heyvanların qanında leykositlərin faqositar bakterosit və lizosim fəallığı xeyli yüksəkdir. Ona görə də zebular yoluxucu xəstəliklərə dözümlüdür. E. A.Əliyevin apardığı biokimyəvi immunobioloji tədqiqatlarla müəyyənləşdirmişdir ki, Azərbaycan zebusu və onun hibridləri brusellyoz kimi kəskin yoluxucu və geniş yayılmış xəstəliyə qarşı da davamlıdır. Brusellyozla xəstələnmə halları qaramal və camış naxırında uyğun olaraq 9,3 və 6,1 % olduğu halda, zebu və hibridlərində 0,5 -1,0 % -dan çox olmur. Xəstəliyə zebu hibridləri 1 - 3% təsadüf edilir, zebu piraplazmoz, babenoz-anaplazmoz xəstəliklərini çox yüngül keçirir, F.Xatt zebunun qan parazitar xəstəliklərə qarşı təbii davamlılığını onlarda həmin xəstəliklərin anadangəlmə törədiciyi olan genləri dəf etmə qabiliyyətinin olması ilə əlaqələndirir.

Amerika alimi F.Xatt (1949) 1931-1936-cı illərdə apardığı tədqiqatlarla müəyyən etmişdir ki, Uqandada (Afrika) 6185 başlıq Angel cinsi mal naxırında vərəmlə xəstələnmə 17% təşkil etdiyi halda, həmin şəraitdə yetişdirilən 26079 başlıq zebu naxırlarında vərəmə tutulma cəmi 0,9 % olmuşdur.

1986-cı ildə Xanlar rayonun Qovular təsərrüfatında qaramal naxırında vərəmə tutulmuş 223 baş Qafqaz qonuru cinsi ilə 175 baş zebu hibridləri birlikdə saxlanmışdır. Eyni şəraitdə saxlanmış zebu hibridlərinin ancaq bir başı vərəmə yüngül tutulmuşdur (S.Abbasov, 1998).

Zebu və hibridlərin istiliyə dözümlülüüyü başqa növ heyvanlara nisbətən yüksəkdir. Bu xüsusiyyət tam aşkar olunmayıb. Ancaq məlumdur ki, bu üstün xüsusiyyət onda kompleks faktorlara görə baş verir. Əsas əlamətlərdən biri onun canlı kütləsinə görə böyük dəri sahəsinin olmasıdır.

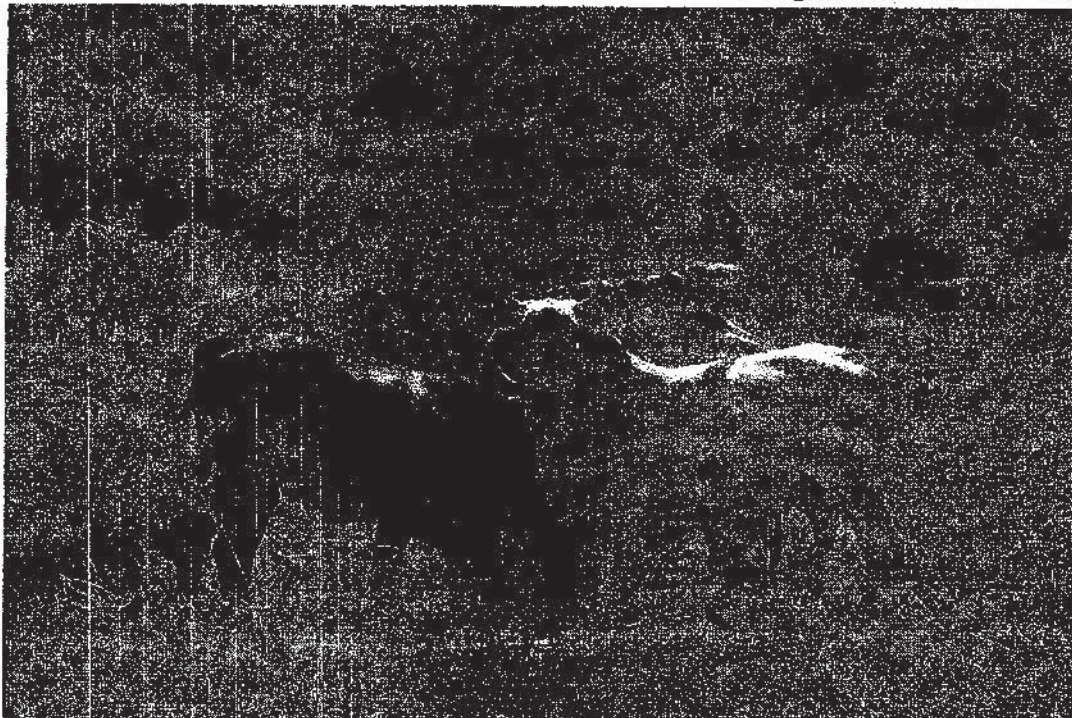
Son dövrlərdə dünya rekordçusu mühitə dözümlü və uzun ömürlü Siboney cinsi (Holştin x Kuba zebusu) yaradılmışdır. Bu cins Kubanın Kartaxena təsərrüfatında III laktasiyada Ubre Blank adlı (ağ yelin) inək 27674 kq süd vermişdir. Avstraliyada yaradılmış ən məşhur ətlik cinslərdən biri də Mandalonq cinsidir. 5 cinsli hibridin qanında məşhur ətlik cinslərlə yanaşı Amerika zebusu qanı qatılmışdır. 8-aylıqda cavanların çəkisi - 350 kq-ya çatmışdır ki, bu da məşhur Şarole cinsindən 49 kq, Hereford cin-sindən 89 kq-dan çox həmin dövrdə canlı kütlə deməkdir. Eyni zamanda həmin hibridlərin kəsim çıxarı 68 %-dək yuxarı olmuşdur. Bu isə ətlik cinslərdən 6,8 - 8,6 % əlavə kəsim çıxarı deməkdir.

Respublikamızda da Azərbaycan zebusu və Kuba zebusu ilə aparılan dərin elmi tədqiqat işləri müsbət nəticə vermişdir. Hibridlər 18-aylıqda 420-440 kq canlı kütləyə çatırlar ki, bu da ana tərəfin həmyaşidlərindən 60-80 kq əlavə canlı kütlədir. Hibridlərin kəsim çıxarı 59-62 % arasında təərəddüd edir. Bu da hibridlərin yüksək cəmdək çıxarma malik olmasını göstərir. Respublikamızda aparılan tədqiqatlarda Qafqaz qonuru, Qara - ala, Kostroma, Sim-mental cinslərindən alınmış hibridlər kliniki göstəricilərinə və törəmə qabiliyyətinə görə valideyin formalarından üstün olmuşdur.

Aparılan və apardığımız tədqiqatlardan aydın olur ki, zebu hibridlərində hemotoloji (hemoqlobin, eritrosit, leykosit və s.) göstəricilər həmişə qaramala nisbətən yüksək olmuşdur. Bu da hibridlərin mühitə dözümlülüyü, tez uyğunlaşması ilə yanaşı, yüksək böyümə dinamikasına səbəb olan əsas əlamətlərdəndir (S.Abbasov, 2003.).

Eyni zamanda tez yetişdən, mühitə dözümlü, uzun ömürlü damazlıq heyvanların alınması üçün Yüksək məhsuldar cinslərin Azərbaycan və kuba zebu törədiciilərindən istifadə olunaraq planlı hibrid naxırların yaradılması daha böyük səmərəliliyə malikdirlər. Bir çox ölkələrdə aparılan hibridləşmənin əsas məqsədi yüksək məhsuldar hibrid naxırlar, cinslər yaradıldığı kimi respublikamızda da ancaq bu üsulla yeni cins və tiplərin yaradılmasına nail olmaq mümkündür. Başqa heç bir üsulla respublika da qaramalın inkişaf etdirilməsi qeyri mümkündür. Biz bunu apardığımız tədqiqatların müsbət nəticələrinə əsasən təkid edirik.

Respublikamızda yaradılmış hibridlər (kuba x qara-ala; kuba x kostroma; kuba x qavqaz qonuru; kuba x aberdin – anqus x az. zebu) öz böyümə dinamikasına, gündəlik çəki artımına, çəki artımına sərf olunan yemə görə, ətin yüksək zülalq keyfiyyətinə, ətin morfoloji xüsusiyyətinə cüdə quru maddəsinin zənginliyinə görə mədəni və yerli cinslərdən üstündür. Xüsusən hibridlərin ən əsas müsbət bioloji və təsərrüfat xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlara qüvvəli yem verilmədikdə belə onlar öz köklük kondisiyasını saxlayırlar ki bu da ekoloji baxımdan çox vacibdir. Məhs bu göstəricilər bir daha sübut edir ki, zebu ekstrimal şəraitə dözümlü olmaqla inkişaf etmiş dövlətlərdə olduğu kimi Respublikamızda zebu

əsasında ekoloji təmiz ət və süd məhsulları istehsal etmək məqsədi ilə yeni cins və tiplərin yaradılması çox aktual bir işdir I nəsil hibridlərin dişiləri fermer təsərrüfatın istiqamətindən asılı olaraq zonalara uyğun ətlik və südlük cinslər ilə mayalandırılır, II nəsil hibridlər 18 aylıqda ətlik erkəklərin canlı kütləsi 440-480 kq, dişilərin canlı kütləsi isə 310-350kq-a çatırlar.

Ona görə də həmin hibridlərdə tezyetişkənlik üstün olduğu üçün həm ətlik və südlük dişiləri hibridlərin mayalandırılması və ya cütləşdirilməsi 13 aylıqda aparılır, və ya ananın canlı kütləsinin 60%-ə qədər canlı kütlədə mayalandırılır. Alınmış I nəsil dişiləri hibridlərin yemləndirilməsinə daha ciddi fikir verilməlidir. Belə ki, ətlik istiqamətdə dişiləri və erkəklər ana altında bəslənmə tətbiqi olunmaqla iki aylıqdan sonra qüvvətli yem 0,5 yem vahidi və ya 5 meqacoyl zənginlikdə yemləndirilməyə başlanmalıdır

Dişilər gün ərzində çəki 500-650 qram nəzərdə tutulmaqla anadan ayrıldıqdan sonra tam qidalı yemləmə tətbiqi olunmalıdır. Təsərrüfatın yem

bazasına əsasən a) ot və ya qarğıdalı silosu gündə 11-14 kq dən yemlərin qarışığı və protein əlavəsi 1,5-2,0 kq; b) yonca otu 5-7 kq, qarışıq (qüvvəli) yem 1,5-2,0 kq; c) orta keyfiyyətli silos 9-11 kq + ot – 1,5-2,0 kq + qüvvəli yem 1,5-2,0 kq; q) senaj orta keyfiyyətli 6-8 kq+ saman bişimişi + qarışıq yem 1,5-2,0 kq verilməsi məsləhətdir. Orta hesabla 100 kq canlı kütləyə 0,9-1,10 kq quru maddə və ya 0,8-0,9 yem vahidi (9,0-11,5 meqacoyl) tələb olunur. Dişiləri hibridlər yaxşı yemlənmə təşkil olunmaqla onların seçilməsi də düzgün aparılmalıdır. Ətlik hibridlərin seçilməsində dişilərin bədən quruluşu konstitusiyası bədən möhkəmliyi, əzələliyi, döş eni, döşün dərinliyi, buxaqların sayı, cidov hündürlüyü (hürgücün olması) eni və forması dərinin qalınlığı, eyniliyi, boynu enli dolu bel nahiyyəsinin düzlüyü əsas götürülür.

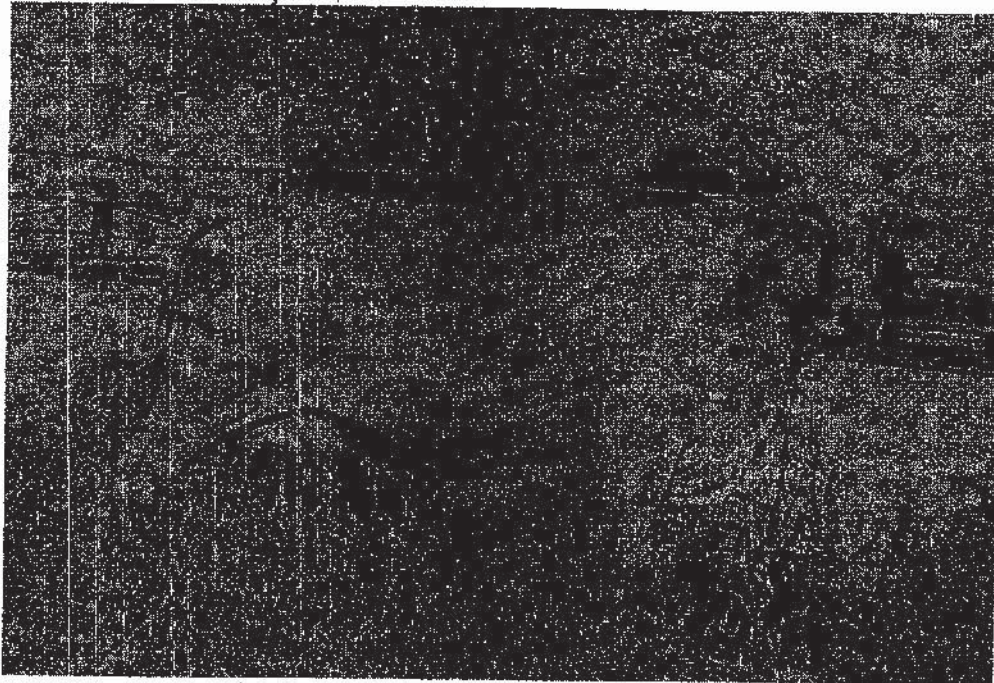
Hibridləşmə nəticəsində əldə olunan hibridlər ət və süd məhsuldarlığına görə fərqləndiyi kimi keyfiyyətli xam dərisinə görə də fərqlənirlər.

S.Abbasovun (1988-2003) apardığı tədqiqatlarda göstərmişdir ki, zebu hibridlərinin dərisi əmtəə texnoloji xüsusiyyətlərinə görə qaramal və camış dərisindən keyfiyyətlidir. Tədqiqatlarına əsasən 15 və 18 aylıqda kəsilmiş Kuba zebu hibridlərin dərisinin yüksək əmtəə-texnoloji xüsusiyyətə malik olmasını göstərmişdir.

Dəri texnologiyasında dəri qalınlığı əsas rol oynamır. Burada əsas keyfiyyət hansı qatların zəngin olmasından asılıdır. S.A.Abbasovun tədqiqatlarından üç cinsli (Kuba zebu X Aberdin-angus X Az. zebu) hibridlərin dəri qalınlığının iki cinsliyə nisbətən çox olmasını qeyd edir.

H.Petruşenko (1987) apardığı tədqiqatlarda Qırmızı səhra və onun zebudan alınmış hibridin dərilərinin müqayisəli əmtəə-texnoloji xarakterizəsində çarpazlaşdırma və hibridləşdirmə zamanı alınmış dəri məhsullarının keyfiyyətli olmasını göstərmişdir.

Mələz və hibrid dərilərinin keyfiyyət göstəricilərinin əsasını fiziki-mexaniki möhkəmliyə layiq olmasıdır. Məhs belə dərilər sənaye texnologiyası üçün çox əhəmiyyətli təsiri vardır. Eyni zamanda mələz və hibrid dəriləri ağır çəkili dərilərə aid olmuşdur.

Südlük istiqamətli diş hibridlərdə baş incə, alın ensiz, uzun boyun, uzun - nazik dəri, normal düz duruşlu buxaq, yaxşı inkişaflı cidov hündürlüyü (hürgüc) his olunmaqlı döş yaxşı inkişaflı, arxa (çanaq) yaxşı inkişaflı yelin həcmli, əmcəklər aralı, süd quyusu dərin, enli, vena damarı qalın hiss olunan səviyyədə görünməlidir. Ümumiyyətlə ətlik və südlük heyvanların seçilməsini daha ciddi fikir verilməlidir.

Südlük istiqamətli hibrid naxırlar orta hesabla laktasiyada süd məhsuldarlığı 5-6 min kiloqramma bərabər olurlar. Süddə yağ 4,5-5,0% arasında təbəddüd edilir.

Hibrid inəklərin I laktasiyada süd məldarlığı 2500 kq-dan çox olurlar.

Respublikamızda tədqiqatlar nəticəsində aldığımız hibrid naxırların müsbət nəticələrini əsas tutaraq hazırda qərb bölgələrdə hibridləşmə üstünlüklərinə nail olunur. Akstafa rayonun "Atçılıq damazlıq" təsərrüfatın qaramal naxırlarında kuba zebusundan istifadə olunaraq böyük hibrid naxırlar yaratmışlar. Təsərrüfat rəhbərliyi və əhali hibridlərin yüksək səviyyədə mühitə uyğunlaşma qabiliyyətinə, tez yetişgənliyinə, xəstəliyə tutulmamasına görə belə naxırın yaranmasından çox razıdılar. Çünki hibrid balalarda heç bir itgi baş verməyərək xəstələnmişlər. Məhz ona görə bölgələrdə hibrid naxırların yaradılması üçün mövcud qaramal cinslərinin kuba zebusundan istifadə olunaraq hibrid naxırların yaradılması işləri aparılır. Bu heyvanlar məhsuldarlığına mühitə dözümlüliyinə, tez yetişgənliyinə, xəstəliklərə tutulmamasına, qabayemlərdən yaxşı istifadə olunmasına görə xaricdən gətirilmiş mədəni cinslərdən yüksək iqtisadi səmərəliliyə malikdir. Ona görə respublikamızda ətlik və südlük istiqamətli damazlıq naxırların yaradılmasını zebu əsasında aparılmasını təklif edirik. Dövlət, fermer və sahibkarlar ancaq zebudan istifadə etməklə tez yetişgən, uzunömürlü naxırlar yarada bilərlər.

İstifadə olunan ədəbiyyatlar :

1. Аббасов С.А. Эффективность скрещиванием Кубинских зебу с разными породами скота в условиях Азербайджана. Гянджа. 2003. 138 стр.
2. Аббасов С.А., Абилов А.И., Абдуллаев Г.Г., Йолчиев Б.С. Пути увеличения производства молока и говядины в скотоводство на основе зебу в предгорных и горных районах Азербайджана (рекомендации). Гянджа-2001, с. 24.
3. Аббасов С.А. Гибридизация в условиях Азербайджана. Молочные и мясное скотоводства. М., № 4, 2002, с. 25-27.
4. Аббасов С.А. Использование зебу для увеличения молочной продуктивности скота в Азербайджане. Международный сельскохозяйственный журнал. М., № 3, 2002, с. 60-61.
5. Белоусов А.М. Мясная продуктивность Абердин ангусского и его помесей // Животноводство. 1982. № 9. с-49-50
6. Буйная П.Н. и др. Использование зебу в мясном скотоводстве // Зоотехния 1999 Вердиев З.К. Зебуводство, М.: Колос, 1986, 238 с.
7. Вердиев З.К., Салманов З.М., Аббасов С.А. и др. Зебувидные мясные гибриды в Азербайджане и использование их в увеличении производства мяса: Монография, Баку, 1991, 77 с. № 10. с.6-8.
8. Родригес Кампос Сальвадор Характеристика генетической структуры у животных гибридного стада. Автореферат. Москва-2009. 24 стр.

9. Левантин Д.Л. Краткая аналитическим информация о развитии скотоводства и производстве молока и говядины в мире за период. 1990-1998.год.//Молочное и мясное скотоводство. 2000. № 3. с.30-31.

10. Легошин Г.П. Дзюба Н.Ф. Епифанов Г.В. Левантин Д.Л. и др. Научное обоснование мясного скотоводства и технологии производство говядины // Зоотехния-1999. № 8, с.9-10.

11. Рубенков А.А. Продуктивные качества зебувидного скота в Московской области // Животноводство. 1980. № 9. с. 31-

XÜLASƏ

SÜDLÜK VƏ ƏTLİK NAXIRLARI NECƏ YARATMAQ OLAR

Abbasov S.A. k.f.e.n.dosent:Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti.

Mehdiyev A.Q.elmi işçi;Az,E.T.H.İ.

Sadiqova G. İdisertant:Az.D.A.U.

Dünya maldarlığının uzun müddətli əsaslı nəticələri, yeni yaradılmış zebunövla ətlik və südlük hibridlərin müsbət bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətləri, respublikamızda hibrid naxırların yaradılması yollarına istiqamətləndirir. Ona görə də dünya alimlərin təcrübəsinə və apardığımız müsbət nəticəli təcrübələrə əsaslanaraq respublikamızda yüksək məhsuldar tez yetişən, uzun ömürlü, normal törəmə qabiliyyətli hibrid naxırların yaradılması vacibdir.

Çünki hibridlər respublika ərazisində istənilən regionlarda öz müsbət prepotentlik xüsusiyyətini saxlamaqla, yerli bitgi növlərindən səmərəli və yediyi yemi məhsula çevirmə qabiliyyətinə görə gətirilmiş mədəni cinslərdən çox üstündür. Eyni zamanda ancaq bu üsulla qısa müddət ərzində iqtisadi səmərəliliyə malik damazlıq hibrid naxırları yaratmaq mümkündür.